

YAQUT BAHADURQIZI ƏŞRƏFOVA
*Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Nazirliyi
Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyi
Xaqani Şirvani adına
Aran regional filialının müdiri
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
yaqut.bahadur@gmail.com*

**USTADNAMƏLƏRDƏ HİKMƏTLİ SÖZLƏRİN İŞLƏNMƏ
XÜSUSİYYƏTLƏRİ
XÜLASƏ**

Məqalədə Azərbaycan aşıq yaradıcılığının zəngin fəlsəfi məzmununu özündə ifadə edən “ustadnamələr” tədqiqata cəlb edilmişdir. Tədqiqatda məqsəd ustadnamələrin tərkibindəki hikmətli sözlərin işlənmə xüsusiyyətlərini öyrənməkdir. Bunun üçün ustadnamə mətnləri tədqiqata cəlb edilib və onların üzərində təhlil aparılıb. Təhlil nəticəsində aydın olub ki, ustadnamələrdə xalqın hikmətli deyimləri, atalar sözləri geniş şəkildə öz əksini tapır. Burada işlənən hikmətli sözlər şeirlərə uyğun olaraq müəyyən forma dəyişikliyinə uğrayır. Məqalədə xalq hikmətlərinin ustadnamələrdə işləndiyi zaman səciyyəvi cəhətləri aydınlaşdırılmışdır.

Açar sözlər: Azərbaycan, aşıq, ustad, ustadnamə, hikmətli sözlər, təhlil.

Ягут Бахадур гызы Ашрафова
**ОСОБЕННОСТИ УПОТРЕБЛЕНИЯ МУДРЫХ СЛОВ В
АШЫГСКИХ СТИХАХ «УСТАДНАМЕ»
РЕЗЮМЕ**

В статье включены к исследованию стихи под названием «устаднаме» (слова мастера), выражающие богатое философское содержание в творчестве азербайджанских ашыгов. Цель исследования – изучить особенности обработки слов мудрости, содержащихся в стихах. Для этого образцы стихов были включены в исследование и проанализированы. В результате анализа выяснилось, что в таких стихах широко отражены мудрые изречения и пословицы народа. Мудрые слова, использованные здесь, претерпевают определенные изменения формы в зависимости от стихотворений. В статье раскрываются особенности использования народной мудрости в стихах «устаднаме».

Ключевые слова: Азербайджан, ашыг, мастер, стихи, мудрые слова, анализ.

Yagut Bahadur gizi Ashrafova

**PECULIARITIES OF THE USE OF WISE WORDS IN ASHYGA VERSES
"USTADNAME"**

RESUME

The article includes verses under the title "Ustadname" (words of the master), which express the rich philosophical content in the work of Azerbaijani Ashishovs. Purpose of the study – to study the peculiarities of processing the words of wisdom contained in the verses. For this, sample verses were included in the study and analyzed. As a result of the analysis, it turned out that wise sayings and proverbs of the people are widely reflected in such verses. Wise words used here undergo certain changes in form depending on the verses. In the article, the peculiarities of the use of folk wisdom in the verses "ustadname" are revealed.

Keywords: Azerbaijan, ashig, master, verses, wise words, analysis.

Ustad sənətkarların yaradıcılıq nümunələrindən biri də onların dünya, insan və mənəvi dəyərlər haqqında olan düşüncələrini özündə əks etdirən müdrik və hikmətli sözləri məzmununda ehtiva edən ustadnamələrdir. Ənənədə toplanmış həyat təcrübəsindən gələn biliklər, xalqın fəlsəfi düşüncəsi və dini əxlaq belə yaradıcılıq nümunələrində geniş yer tutur.

Ustadnamələri araşdırarkən ilk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, bu yaradıcılıq nümunələri birbaşa ustad sənətkarlarla bağlıdır. Belə ustad sənətkarlar Azərbaycan folklorunda, Azərbaycan aşığı yaradıcılığı sahəsində çox olmuşdur. Onu da əlavə edək ki, ustadnamələr aşığı yaradıcılığı nümunəsidir və bu baxımdan onun aşığı yaradıcılığı kontekstində araşdırılması lazımdır.

Azərbaycan aşığı ənənəsində aşıqlar ustad və ifaçı aşıqlar olaraq təsnif edirlər. Belə ki, aşıqların bir hissəsi bu sənəti öyrənib bilsə də, ustad səviyyəsinə yüksələ bilmirlər və ənənədə mövcud olan repertuarı ifa edirlər. Bu qisim aşıqlar sənətə yaradıcı yanaşanlardan fərqlənir.

Ustad aşıqların aşığı ənənəsində bir "pasportu" və ya "anketi" vardır. Bu yüksək statusa yüksəlmiş sənətkarın qarşısında bir sıra tələblər qoyulmuşdur. Buraya onun şeir yaradıcılığı, musiqi yaradıcılığı, dastan yaradıcılığı ilə yanaşı ustad-şagird ənənəsinə bağlılığı da şərt kimi qoyulmuşdur. Bir aşığın ustad olması üçün onun ustaddan dərs alması da vacibdir və özünün də şagird yetirməsi vacibdir. Məsələ belədir ki, bu tip sənətkar mütləq sənət ənənəsində ən vacib olan ustaf-şagird ənənəsini yaşatmış olmalıdır. Ustad olmaq, ustad görmək deməkdir. Sənətkarın ustadı yoxsa o kamil sənətkar sayılmaz.

Ustad olmaq üçün şagird yetişdirmək lazımdır. Məsələn, biz Göyçə aşığı mühitində Ağ Aşığı, Aşığı Alı, Aşığı Ələsgər ustad-şagird şəcərəsinin olduğunu bilirik. Belə şəcərələri olmayan aşıqlar ustad sayılmır. Şirvan aşığı mühitində də Aşığı Mirzə Bilal, Aşığı Şakir ustad-şagird şəcərəsi mövcud olub. Bu tipli şəcərələri olmayanlar artıq ustad kimi səciyyələndirilmir.

Ona görə də ustad şagird yetişdirən, sənətə yeni sənətkarlar qazandıran şəxsdir. Haqqında araşdırma apardığımız “ustadnamələr” də bu qəbildən olan sənətkarların yaradıcılığıdır.

Ustadnamələrin bədii təsvirini vermədən öncə qeyd edək ki, bu nümunələr “ustad sözü” mənasını daşıyır və ayrıca bir şeir şəkli deyildir. Ustadnamələr də digər aşiq şeiri şəkillərində olduğu kimi ənənəvi janr xüsusiyyəti daşıyır. Ustadnamələrin əlimizdə olan çoxsaylı nümunələrinin qoşma şeir şəklində olduğunu görə bilirik.

“Ustadnamə qoşmanın şəkli xüsusiyyətinə əsaslanır, ondan yalnız məzmun fərqi görə seçilir” (1, 182).

Aşiq yaradıcılığı ilə bağlı tədqiqatlarda qeyd olunur ki, “**Ustadnamə** — Hikmətli, nəsihətamiz qoşmalar ustadnamələr adlanır. Ustad sözü, ustad nəsihətidir. “Öyüdləmə” adı ilə də tanınır” (1).

Ustadnamələrin istifadə olunduğu yerə gəlincə onu qeyd etmək lazımdır ki, aşiq məclislərində, müxtəlif şənlik mərasimlərində aşıqlar ustadnamə ifa edə bilirlər. Lakin ustadnamələrin əsas işləndiyi yer dastanların başlanğıcıdır. Aşıqlar dastan söyləməyə ilk növbədə ustadnamə ilə başlayıblar. “Ustadlar ustadnaməni bir yox iki, iki yox üç deyiblər” . Bu bir ənənə halını alıb və biz aşıqların ifasında olan dastanlarda ustadnamələrin bu şəkildə işləndiyini görə bilirik.

P. Əfəndiyev ustadnamədən bəhs edərkən yazır ki, “ustadnamə ustad sözü, yaxud nəsihəti deməkdir” (1, 182). M. Qasımlı və M. Allahmanlı da qeyd edirlər ki, “Adətən, dastanların əvvəlində üç ustadnamə verilir” (2).

“Ustadnamələrin yaranmasında xalq aforizmlərinin, həyat təcrübəsini özündə əks etdirən əxlaqi, nəsihətamiz, atalar sözlərinin mühüm rolu olmuşdur. Çox zaman bir neçə atalar sözü şeirin vəzn və qafiyəsinə uyğunlaşdırılıb ustadnamə kimi verilir” (1, 182). Əslində ustadnamənin hikmətli hissəsi xalq təcrübəsində toplanmış bilikdən gəlir. Burada atalar sözləri, zərb məsəllər və içində hikmətli fikirlər olan xalq deyimləri aktiv şəkildə istifadə olunur.

“Bəzən aşıqlar dünyanın vəfasızlığını, beş günlük olasını, Süleyman, İskəndər kimi hökmdarların belə ölüb getdiklərini xatırladaraq zülmkarlara, şah və sultanlara ibrət dərsi vermək, onları doğru yola çağırmaq istəmişlər” (1, 182). Dünyanın fəiliyi fəlsəfəsi ustadnamələrdə daha çox mala-mülkə bağlanmamaq, nəfslə mübarizə aparmaq, mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri aktivləşdirmək məqsədi ilə istifadə olunur. Klassik aşiq yaradıcılığı haqqa aşıqlığı, nəfslə mübarizəni, mənəvi kamilləşməni həmişə yaradıcılığın əsas istiqməti kimi diqqət mərkəzində saxlayıb. Bu ənənə müasir dövrə qədər bu və ya başqa şəkildə gəlib çatmışdır. Burada əsas məsələ ustad sözündəki müdriklikdir. Ustadın özü, onun şəxsi keyfiyyətləri onun yanında yetişən sənətkarlara əhəmiyyətli təsir göstərmişdir. Bununla yanaşı ustad eyni zamanda həm öz şagirdlərini sənətə hazırlamış, onları mənəvi cəhətdən də kamilləşdirmək üçün fəaliyyət göstərmiş, həm də özünün mürəkkəblik ifadə edən ustadnamələri ilə böyüvlükdə xalqa kitab etmişdir.

Azərbaycan aşiq ənənəsində dədə deyilən zümrənin önəmli rolu olmuşdur. Ola bilər ki, dədə orta əsrlər dövründə təriqətdə bir ruhani rəhbər mənasını ifadə edib.

Aşıq sənətində dədə eyni zamanda ustada verilən bir addır. Ustadlara dədə deyiblər, Məsələn, Dədə Qasım, Dədə Ələsgər və b. Dədə Qorqud, Dədə Kərəm, “Dədə Əmrah, Dədə Novruz və digər söz ustadlarının yaratdığı bədii sözə xalqımız həmişə yüksək qiymət verib, onların sələfləridə bu böyüklüyü, uralığı qoruyub saxlamağa çalışıblar. Qurbani, Miskin Abdal, Qul Mahmud, Koroğlu, Aşıq Cünun, Vanlı Göyçək, Sarı Aşıq kimi ustadların da hər biri fərdi yaradıcılığı ilə aşıq ədəbiyyatının bədii tamlığına müəyyən bir yenilik əlavə edib onu zənginləşdiriblər” (3).

Azərbaycanın görkəmli ustad aşığı içərisində Xəstə Qasımın, Tufarqanlı Abbasın çox dəyərli ustadnamə yardıcılığı olmuşdur. “Qurbani” dastanında Xəstə Qasımdan verilən ustadnamədə deyilir:

“Xəstə Qasım günü keçmiş qocadı,
Gələn bəzircandı, gedən xocadı,
Sərv ağacı hər ağacdən ucadı
Əsli qıtdı, budağında bar olmaz” (4, 19).

Nümunədə təqdim edilən didaktik hikmət ondan ibarətdir ki, insan bu dünyada özündən sonra bir xetir əməllər qoyub getməlidir. Şeirdə dərin bir təvazökarlıq duyğusu içərisində ustad özünü sanki unudur və ya bir şəkildə dünyanın faniliyinə işarə vurur. Özünü günü keçmiş qocaya bənzətməklə artıq onun fəaliyyət imkanının məhdud olduğuna işarə edir. Bəzircan bənzətmək o deməkdir ki, insan dünyaya gələndə dünya malına aludə olur, amma yaşlaşıb kamilləşəndə o müdrik bir xocaya dönür. Amma insanın mənəvi kamilliyi onu nə qədər ucaltsa da insanın əbədi olmadığına diqqət yönəldilir. Sərv ağacının uralığı vardır, amma barı-bəhəri yoxdur. Bu bənzətməni də insana aid edəndə ucsuluq da bir fayda verməz fikri aydınlaşır. Çünki əsl uralıq və böyüklük yaradana məxsusdur. İnsan məxluqdur, yaradılmışdır və öz yaradanının əmrindədir. İnsanın mənəvi təkamülü baxımından buradakı hikmətin mənası böyükdür.

“Tahir və Zöhrə” dastanında Abbas Tufarqanlıdan verilmiş ustadnamə nümunəsində deyilir:

“Bir gün olar, xeyir şərlə seçilər,
Boya görə yaxşı xələt biçilər,
Bu dünyadan o dünyaya köçülər,
Abbas onda elər şikayət, könül” (4, 120).

Xeyir-şər mövzusu ustadnamələrdə geniş işlənir. Bəzən bu mövzu yaxşı-yaman qarşıdurması şəklində özünü göstərir. Nümunədə təqdim edilən hikmət ilahi ədalətin təcəllasına işarədə özünü göstərir. Xeyir şərlə qiyamətdə seçilir, savablar və günahlar hesablanır. Bu təsəvvüf ədəbiyyatındakı “məhşərül yövmül hesab” deyilən bir hesab gününə işarə edir. Həmin hesab günündə xeyirlə şər də ayırd edilir. Boya görə yaxşı xələtin biçilməsi isə xeyir əməllər və qazanılmış savabın mükafatına işarə edir. Artıq insan dünyadan köçdükdən sonra onun əməl dəftəri qapanmış olur və o zaman bu dünyada olarkən xeyir əməllər etməyənlər şikayət edərlər. Bu şikayətlərin də bir faydası olmaz. Abbas Tufarqanlı insanı bu dünyada xeyir əməllərə çağırır, o dünyanın da bu dünyada qazanıldığına işarə edir.

“Alı xan” dastanında Aşıq Ələsgərdən verilən ustadnamədə deyilir:

Yığılar məxluqat, qurular məhşər,
Boyunlarda kəfən, əllərdə dəftər,
Onda vay halına, yazıq Ələsgər,
Özün getdin, sözün qaldı dünyada” (4, 202).

Demək olar ki, bu motiv bir çox ustadnamələrdə işlənir. Burada da qiyamət gününə işarə edilməkdədir. Aşıq şeirində “Qiyamət var. qıl körpü var, qazan var, İki mələk xeyir-şəri yazan var” fikri müxtəlif şəkillərdə ustadnamələrdə qarşımıza çıxmaqdadır. Qiyamət günündə, məhşərdə əməl dəftəri yoxlananda sözün də haqq-hesabı olacaq. Ələsgər özünə deyir ki, “doğru söylə, sözün çıxmasın qələt”, yəni doğru olmayan sözün də heabı çəkikləcəkdir. Bu baxımdan Ələsgər qoyub getdiyi hikmətli fikirlərə də böyük məsuliyyət duyğusu ilə yanaşmışdır.

“Lətif şah” dastanında Aşıq Alıdan veilmiş ustadnamədə deyilir:

“Ölüm haqdı, çıxmaq olmaz əmrədən,
İpək tora halqa salma dəmirdən,
Aydı, gündü gələr, gedər ömürdən,
Tələsərik: görən yazı nə qaldı?” (1, 239).

İnsanı düşündürən mövzulardan biri həyat və ölümdür. İnsan oğlu dünyaya gəlir və dünyadan gedir. Ölümün haqq olduğunu insanlar anlaşırlar. Bunu dinimiz də bizə izah edir. Ölüm Allahın əmridir, ona görə də bu ilahi əmrədən çıxmaq olmaz. İnsan bu dünyanın şirinliyinə aludə olub dünya həvəsi ilə yaşayır, fəsillər dəyişir, ömür gəlib keçir. İnsanın bu dünyada əbədi olmadığı fikri ustadnamədə ifadə olunmuşdur. Xalq hikmətindən qaynaqlanan belə müdrik sözlər ustadnamənin fəlsəfəsini müəyyənləşdirir. Bu fəlsəfə insanı xeyirxahlığa çağırır, insansevərliyi təşviq edir, Allah sevgisini gücləndirir, mənəvi dəyərləri aktivləşdirir və insanın kamilləşməsinə xidmət edir.

Ədəbiyyat

- 1.Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyatı. Bakı: Maarif, 1982.
- 2.Məhərrəm Qasımlı, Mahmud Allahmanlı. Aşıq şeirinin poetik biçimləri və çeşidləri. Bakı: Elm və təhsil. 2018.
- 3.Qaliboğlu E. Aşıq Şəmşir gözəl ustadnamələr yaradıb. Xalq Cəbhəsi.- 2010.- 13 yanvar.- S.14. <http://www.anl.az/down/meqale/525/2010/yanvar/103036.htm> tm
- 4.Azərbaycan dastanları. Bakı: Çıraq, 2005.

Rəyçi: Filologiya elmləri doktoru Ağaverdi Sərxan oğlu Xəlilov